

УДК 7.036"18/19"(477)

**Сапак Наталія Вікторівна**

кандидат мистецтвознавства, доцент,  
професор кафедри дизайну Відокремленого  
підрозділу "Миколаївська філія Київського  
національного університету культури і мистецтв"  
[nata1946@ukr.net](mailto:nata1946@ukr.net)

## **МЕЦЕНАТСТВО ЯК СКЛАДОВА ХУДОЖНЬОГО ЖИТТЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ: межа XIX–XX ст.**

**Мета.** Дослідження полягає у визначенні головних аспектів діяльності меценатів та меценатства, як характерного явища художнього життя Півдня України на межі XIX–XX століть. **Методологією** дослідження є комплексний історико-культурологічний підхід, відповідно до якого осмислення й виклад матеріалу здійснювалося з урахуванням історичного контексту формування меценатства. **Наукова новизна** роботи полягає в узагальненні напрямів діяльності та створенні цілісного уявлення про меценатство та його роль в культурі і мистецтві регіону. **Висновки.** Меценатство на Півдні України мало свої особливості, пов'язані з розвитком археології, колекціонуванням, виставковою діяльністю. Меценати ініціювали та брали участь у благодійних виставках, створенні художніх музеїв, збирали твори мистецтва і майже всі організовували приватні загальнодоступні галереї. Тим самим меценатство зіграло значну роль у художньому житті регіону.

**Ключові слова:** меценат, археологія, мистецтво, виставка, музей, колекціонування.

*Сапак Наталія Вікторівна, кандидат искусствоведения, доцент, профессор кафедры дизайна Обособленного подразделения "Николаевский филиал Киевского национального университета культуры и искусств"*

**Меценатство как составляющая художественной жизни юга Украины: рубеж XIX–XX вв.**

**Цель работы.** Исследование заключается в определении главных аспектов деятельности меценатов и меценатства, как характерного явления художественной жизни Юга Украины на рубеже XIX–XX веков. **Методологией** исследования является комплексный историко-культурологический подход, в соответствии с которым осмысление и изложение материала осуществлялось с учетом исторического контекста формирования меценатства. **Научная новизна** работы заключается в обобщении направлений деятельности и создании целостного представления о меценатстве и его роли в культуре и искусстве региона. **Выводы.** Меценатство на Юге Украины имело свои особенности, связанные с развитием археологии, коллекционированием, выставочной деятельностью. Меценаты инициировали и принимали участие в благотворительных выставках, создании художественных музеев, собирали произведения искусства и почти все организовывали частные общедоступные галереи. Тем самым меценатство сыграло значительную роль в художественной жизни региона.

**Ключевые слова:** меценат, археология, искусство, выставка, музей, коллекционирование.

*Sapak Natalia, Professor at the Design Department, Separate Division "Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts", Candidate of Art Criticism*

**Philanthropy as Component of Artistic Life OF Southern Ukraine at the XIX–XX Centuries**

**Purpose of the article.** The study is about determining the critical aspects of the patrons' activity as a prevalent feature of the artistic life of Southern Ukraine on the verge of the nineteenth and twentieth centuries. The **methodology** is a comprehensive historical and cultural approach. According to it the interpretation and presentation of the material have been done in a historical context of patronage. **Scientific novelty** consists of summarizing activities and creating a holistic understanding of philanthropy and its role in the culture and art of the region. **Conclusions.** Charity in Southern Ukraine had its peculiarities associated with the development of archeology, collecting, exhibition activities. Patrons initiated and participated in charitable exhibitions, creating art museums, collecting works of art and organized private-public gallery. Thus, patronage played a significant role in the artistic life of the region.

**Key words:** philanthropist, archeology, art, exhibition, museum collecting.

Актуальність проблеми. Розвиток меценатства на Півдні України найтісніше пов'язаний з історією краю, становленням промисловості і торгівлі, розвитком археології, організацією музеїв і виставок. Яскравіше діяльність меценатів позначилась в Одесі – центрі регіону, де в силу об'єктивних причин склались найбільш сприятливі умови для її розвитку. Окремі визначні особистості зробили внесок в культуру Херсона і Миколаєва. Цей значний пласт в історії мистецтва Півдня, досліджений в діяльності окремих постатей, потребує узагальнення з метою створення цілісного уявлення про меценатство та його роль в культурі і мистецтві регіону на межі XIX–XX століть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Головними з теми є дослідження Л. Савицької про художнє життя Одеси початку XX століття [9], матеріали мистецтвознавця В.Абрамова про одеських меценатів І. Куріса [3], М. Кузнєцова [4], О. Ганзена [2], О. Руссова [1], його дослідження колекції родини Толстих [5], стаття краєзнавця С.Лущика про одеського міського голову Г. Маразлі [8]. Автор цієї статті та А.Гедройц – родич мецената, дослідили громадську та благодійну роботу в Україні князя М. Гедройца [6; 10]. Діяльність родини Аркасів, що мешкала в Миколаєві, знайшла висвітлення в статі краєзнавця А. Сацького [12]. Історія створення художніх музеїв в містах Півдня висвітлена Н. Сапак у науковій публікації [11].

Мета статті полягає у розкритті головних аспектів діяльності меценатів на Півдні України, їх участі у роботі Товариств красних мистецтв, організації музеїв і влаштуванні виставок, визначенні ролі їх приватних колекцій та музеїв в художньому житті регіону.

Виклад основного матеріалу. Рух меценатства на Півдні України сформувався в XIX столітті в Одесі, коли з припливом іноземного капіталу, контактами із російськими та європейськими столицями місто стає адміністративним центром Новоросійського краю. А завдяки заснуванню Одеського товариства історії та старожитностей (1839) і початком планомірного збирання та вивчення пам'яток місто стає значним культурним центром. Археологічні розвідки сприяли появі приватних колекцій. Зацікавленість збиранням зумовила розвиток торгівлі предметами матеріальної культури і мистецтва. Інтерес до мистецтва серед заможних верст та бажання його матеріальної підтримки сприяло появі значної кількості меценатів.

Особливого значення набула діяльність меценатів, їх благодійництво в Одеському товаристві красних мистецтв (створено у 1865 р.). В його складі були майже всі представники аристократії та торгівельно-промислового капіталу міста, які вкладали значні кошти в музейну та виставкову справи. Вони безкоштовно надавали приміщення для влаштування виставок у власних будинках, надавали художні твори для експонування в благодійних заходах, матеріально підтримували талановиту молодь. Так, 1888 року Одеським товариством піклування про хворих дітей була організована виставка з приватних зібрань. Протягом 1892 року відбулися дві благодійні виставки – лотереї на користь постраждалих від неврожаю та на користь учнів реального училища. Протягом 1904 року в галереї О. Руссова регулярно відбувались благодійні вечори для збирання коштів на допомогу воїнам, які постраждали на російсько-японській війні. А 1905 року галерея працювала на користь безкоштовної дитячої колонії Одеського товариства сприяння вихованню дітей.

Багато пересувних виставок експонувались в будинках, що належали міському голові Одеси Г. Г. Маразлі (1831–1907). Так, до 1905 року більшість виставок передвижників Товариства південноросійських художників були розгорнуті в будинках мецената [8, 138]. Його діяльність мала виключне значення в розвитку духовної сфери міста. Він брав активну участь у діяльності Одеського товариства красних мистецтв, багато років був його віце-президентом. Йому належить найбільший внесок у будівництво міської бібліотеки та музею Одеського товариства історії та старожитностей. Розуміючи необхідність створення художнього музею, меценат подарував місту на правах повної власності будинок на Софіївській вулиці. А в будинку, де жив Г. Маразлі, була колекція творів мистецтва і давнини. Та, за спогадами О. Де-Рібаса, їх власник не був цілеспрямованим колекціонером [7, 354]. Численні твори скоріше мали на меті прикрасити інтер'єр будинку заможної людини.

В Миколаєві організація Товариства красних мистецтв (1913) і художнього музею ім. В. Верещагіна (1914) відбулася завдяки князю М. А. Гедройцу (1848 – 1933) [6]. Його інтереси були пов'язані з популяризацією вітчизняного мистецтва шляхом організації музеїв та влаштування виставок. Найбільш ранні спогади про перебування мецената в місті стосуються 1899 року у зв'язку з організацією спільної з одеськими майстрами художньої виставки. Вирішальним в його діяльності стало створення художнього музею, адже він гаряче підтримував ідею художника В. Верещагіна, з яким був знайомий, про організацію провінційних музеїв. Загибель баталіста ствердила М. Гедройца в його намірі втілити цю ідею, а водночас і увічнити пам'ять баталіста. З цією метою був організований Комітет з питань створення музею (1910), який став основою Товариства красних мистецтв ім. В. Верещагіна. Його головою було обрано М. Гедройца.

Майже водночас з організацією музею в Миколаєві він брав участь у створенні музею в Катеринославі, в діяльності художньої секції при Єлизаветградському товаристві поширення грамотності та ремесел, допомагав організувати музей та майстерню художніх ремесел Севастопольському художньому гуртку "Середа", був серед засновників Ялтинського художнього гуртка. У ці ж роки він листувався з І. Рєпіним про створення "Ділового двора" в Чугуєві. У роки першої світової війни М. Гедройц також дбав про надання допомоги інвалідам. 1918 року він переїхав до Харкова і майже до смерті брав активну участь у роботі місцевих музеїв [10, 33].

Створення Херсонського музею (1912) також пов'язане з ім'ям М. Гедройца, але тут його діяльність полягала в комплектуванні колекції. Фундатором і директором музею був секретар губернського статистичного комітету археолог та історик В. І. Гошкевич (1860 – 1928). Під його керівництвом здійснювались розкопки курганів, був зібраний археологічний матеріал, починаючи від кам'яного віку до середньовіччя. Протягом багатьох років учений збирав нумізматичну колекцію. Ці матеріали й стали початком музею старожитностей Херсонського краю. Йому ж належала ідея розмістити художню колекцію в музеї старожитностей [11, 123].

Характерною рисою діяльності більшості меценатів була їх захопленість колекціонуванням предметів мистецтва і археології. Як, правило, колекції переростали в приватні музеї. З перших художніх зібрань Одеси була колекція графів Толстих, зібрана трьома поколіннями власників. Основу її заклав М. Д. Толстой (1804–1891) – землевласник. Продовжили його починання – син М. М. Толстой (1835–1898) – громадський діяч, меценат, член Товариства красних мистецтв і внук М. М. Толстой (1863–1927) – віце-президент Товариства, який вкладав значні кошти в культурний розвиток міста.

Спробу історичної реконструкції відомого збирання здійснив В.Абрамов. Йому вдалося скласти уявлення про одну з найбільших колекцій, що включала твори художників французької, італійської, нідерландської, російської та інших європейських шкіл. А також твори іконопису, предмети народного побуту. Відомі збирачі займались благодійністю. Так, М. Толстой – молодший подарував кілька творів із своєї колекції публічній бібліотеці і майбутньому міському музею [5, 93-94]. 1896 року М. Толстой розпочав будівництво приміщення для власної картинної галереї. Завершив будівництво споруди в 1899

році М.Толстой – молодший. Він же протягом двадцяти років займався поповненням зібрання, зробивши його доступним для ознайомлення і вивчення.

Збирачі розуміли своє завдання значно ширше, ніж просте захоплення і намагались зробити свої домашні музеї доступними для любителів і знавців мистецтва. Власником найбільшого одеського зібрання був заможний земле – і домовласник О. П. Руссов (1857 – 1908). У проспекті-анотації, виданій до відкриття приватної картинної галереї, він писав: “Представляючи своє художнє зібрання для вільного огляду всіх, кого цікавить мистецтво, я, в той же час, подав його таким чином, що для молодих художників-початківців воно послужить наочною школою рідного мистецтва в його кращих зразках” [1, 24].

Протягом двох років він був віце-президентом Товариства красних мистецтв і спрямовував увагу на підтримку місцевим художникам. З цією метою при міській галереї було створено товариство допомоги художникам.

Свою колекцію меценат почав збирати у 1880-х роках, купуючи здебільшого твори з виставок і безпосередньо у художників Петербурга, Москви, Одеси. Місцева преса неодноразово повідомляла про придбання ним творів відомих художників. В його зібранні були полотна І.Айвазовського, І.Рєпіна, І.Левітана, В.Верещагіна І.Шишкіна, М.Ге, Р.Судковського, твори південноросійських художників. На час відкриття музею збірка налічувала вісімсот п'ятдесят картин. В зібранні О.Руссова була колекція вітчизняних медалей, виробів із слонової кістки, срібла, фарфору, старовинних годинників, зброї, колекція мініатюри. 1901 року відомий збирач вирішив побудувати загальнодоступну галерею. Через чотири роки відбулося її урочисте відкриття. Власник намагався максимально використати галерею і, крім постійної експозиції, пропонував організовувати виставки, побудувавши для цього спеціальне приміщення, в якому передбачалося також проведення концертів і аукціонів. Після смерті мецената музей було закрито.

Збиранням і популяризацією творів мистецтва займалися і одеські художники. Так, відомий художник М. Д. Кузнецов (1850–1929) на питання одеського журналіста Л.Кармена: “Чим, на Вашу думку, можна примусити одеситів полюбити мистецтво?”, відповів – “Виключно галереями” [4, 27].

Син заможного херсонського поміщика, він регулярно виїздив за кордон для знайомства з сучасним європейським мистецтвом. Не виключено, що початок зібранню був покладений наприкінці 1880-х років, коли художник жив у родовому маєтку Степанівці під Одесою, де гостювали одеські художники. Тому перші роботи були подаровані господарю. 1897 року М. Кузнецов оселився в Одесі і на придбаній ділянці землі звів будинок майбутнього музею В зібранні були роботи німецьких, англійських, голландських, іспанських художників і велике зібрання вітчизняного мистецтва. Це твори здебільшого сучасних художників: І.Рєпіна, В.Серова, В. Васнецова, А. Васнецова, І. Крамського, І. Левітана, В. Поленова, І. Шишкіна, О. Бегрова, Р. Судковського, О. Бразза, І. Похітонова. У переліку робіт згадуються й твори тогочасних європейських художників. Як відмічали сучасники, галерея М. Кузнецова відіграла певну роль у творчості одеських художників.

Початок колекції одного із засновників Товариства красних мистецтв О. В. Ганзена (1876 – 1940) поклав його дід по батькові – Л.Ганзен, колишній саксонський генеральний консул в Одесі та почасти дід по матері – видатний художник І.Айвазовський. У 1880-х роках у Ганзенів була значна колекція творів вітчизняних та зарубіжних художників. Зібрання було започатковане на зламі століть, коли після років навчання в Петербурзькій академії художеств він навчався в Мюнхені і Берліні. В ці ж роки він підтримував ідею столичних художників про створення на Півдні народного художнього музею й займається його влаштуванням, купує твори І.Айвазовського, О.Борисова, І.Бродського, М.Врубеля, М.Рєпіна, зарубіжних художників Рембрандта, К.Меньє, Т.Майера. Остання відома інформація про зібрання наведена в одеському журналі “Театр и жизнь”. В ній йшлося про “унікальні полотна майстрів Відродження” і названа загальна кількість колекції – майже чотириста картин. Для розміщення творів художник надав один з своїх будинків. Однак музей так і не був відкритий. На думку В.Абрамова, причиною припинення роботи з його створення став переїзд Ганзена, у зв'язку з призначенням на службу в Морське міністерство [2, 27].

Величезна колекція з предметів, різних за часом, функціональним призначенням і видами мистецтва, належала І. І. Курісу (1840–1898), який в минулому очолював херсонське дворянство. Перші з відомих даних про колекцію стосуються 1876 року, коли Херсонським товариством красних мистецтв була організована виставка. 1884 року І. Куріс показав частину своєї колекції на VI археологічному з'їзді в Одесі. Великий список предметів з колекції І. Куріса вміщено у каталозі виставки 1888 року Одеського товариства піклування про хворих дітей. Це книги з бібліотек “царських осіб і видатних людей”, історичні документи, перші видання творів О. Пушкіна, порцелянові вироби, а також живописні твори Г. Гольбейна, А. Ван Дейка, Е. Мурильо, Ф. Буше. Його багатим і різноманітним зібранням користувалися вчені для досліджень і публікацій. Після смерті мецената зібрання успадкувала вдова, деякі роботи вона передала музею Товариства історії та старожитностей [3, 27].

Невеликі приватні зібрання Миколаєва мали здебільшого археологічні пам'ятки. Образотворче мистецтво представлене окремими творами чи доборою незначної кількості речей, що відповідали інтересам власників, які не були колекціонерами в прямому розумінні.

Зібрання сім'ї Аркасів, було здобутком кількох поколінь цієї династії, відомої в Україні. Останній її власник М. М. Аркас (1852–1909) – відомий діяч і популяризатор національної культури, представник другої хвилі українського відродження. З 1907 року й до кінця життя М. Аркас очолював засноване ним Миколаївське товариство “Просвіта”. Дбаючи про відродження національної культури, діячі “Просвіти” регулярно влаштовували літературно-музичні вечори і виставки, на яких М.Аркас виступав з лекціями.

На кошти М. Аркаса були побудовані і утримувались школи в селах Христофорівка та Стара Богданівка. Досліджуючи історію та культуру українського народу, митець збирав пам'ятки матеріальної культури, твори народного мистецтва. Відомо, що в його міському будинку була невеличка колекція козацьких портретів, зібрання західноєвропейського фарфору, зброя та, головним чином, археологічні предмети античної доби [12, 21].

Колекція сім'ї мала кілька окремих зібрань. Основу її складали монети, пам'ятні медалі і жетони З. А. Аркаса (1793–1867), археолога-любителя, історика Чорноморського флоту, знавця античних старожитностей [12, 19]. Іншу частину колекції складали античні предмети, знайдені під час розкопок на землях аркасівських маєтків, частково – в Ольвії. Започаткував її М. А. Аркас (1816–1881). Розкопки велися в руслі робіт Одеського товариства історії та старожитностей, дійсним членом якого його було прийнято. Він також досліджував відкриті в Ольвії залишки архітектурних споруд. Відомо, що частину ольвійських знахідок та предметів з курганів поблизу маєтків дослідник передав музею Одеського товариства історії та старожитностей. Збирав М. Аркас документи, книги, карти, плани, пов'язані з історією заснування міст на землях Північного Причорномор'я. Значна частина колекції розміщена в Херсонському історичному музеї. Ряд предметів його спадкоємці передали 1914 року до історичного музею Миколаєва.

Висновки. Отже, меценатство на Півдні мало низку характерних особливостей, зумовлених розвитком археології краю, інтересом до збирання творів мистецтва і старовини, найтіснішими культурними контактами з європейськими центрами, організацією значної кількості пересувних і місцевих виставок, створенням громадських і приватних музеїв. А зацікавленість представників великого капіталу розвитком культури сприяла створенню і діяльності Товариств красних мистецтв, їх тісному спілкуванню і дружбі з художниками.

### Література

1. Абрамов В. "Желая принести посильную помощь родному искусству" // Одесские деловые новости. 1996. № 22. С.24.
2. Абрамов В. Загадка музея А.В.Ганзена // Одесские деловые новости. – 1996. № 31. С.27.
3. Абрамов В. Иван Ираклиевич Курис (1840-1898) // Одесские деловые новости. 1996. № 28. С.27.
4. Абрамов В. "...Хорошие картины моя страсть" // Одесские деловые новости. 1996. № 25. С.27.
5. Абрамов В.А. К вопросу о исторической реконструкции художественного собрания Толстых в Одессе // Страницы истории благотворительности в Одессе. К 100-летию вступления графа М.М.Толстого в должность попечителя Одесской городской публичной библиотеки: Материалы конференции. О.: Друк, 2000. С.86–98.
6. Гедройц А. Алая роза – символ молчания // Деловая жизнь. 1999. № 3. С.18–19.
7. Де-Рибас А. Григорий Григорьевич Маразли // Де-Рибас А. Старая Одесса: Исторические очерки и воспоминания. О., [1913]. С.345–355.
8. Луцки С.З. Домашний музей // Григорий Григорьевич Маразли – меценат и коллекционер: Зб. / Сост.: Л.В.Арюпина, О.М.Барковская, С.З.Луцкий, Т.В.Щурова. О.: ОКФА, 1995. С. 129–144.
9. Савицька Л. Художнє життя Одеси на початку ХХ століття // Мистецтвознавство України: Зб. наук. пр. К.: Спалах, 2000. Вип.1. С. 85–97.
10. Сапак Н.В. М.А.Гедройц в Миколаєві // Українська культура. 2000. № 9–10. С. 32–33.
11. Сапак Н.В. З історії становлення художніх музеїв Півдня України // Питання культурології: Міжвідомчий зб. наук. ст. К.: Видавничий центр КНУКіМ, 2002. Вип. 18. С. 120–127.
12. Сацкий А.Г. Коллекция древностей семьи Аркас // IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція: Історія. Етнографія. Культура: Нові дослідження. Миколаїв: Атол. 2002. С.18–21.
13. Колосова Н. Європейські традиції меценатства в історії культури України. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Київ: Міленіум, 2013. № 3. С.67-71

### References

1. Abramov, V. (1996). With Wish to Give a Significant Help your Native Art. Odesskie delovye novosti, 22, 24 [in Ukrainian].
2. Abramov, V. (1996). Mystery of Ganzen's Museum. Odesskie delovye novosti, 31, 27 [in Ukrainian].
3. Abramov, V. (1996). Ivan Irakliievych Kuris (1840-1898). Odesskie delovye novosti, 28, 27 [in Ukrainian].
4. Abramov, V. (1996). Good Pictures are My Passion. Odesskie delovye novosti, 25, 27 [in Ukrainian].
5. Abramov, V. (2000). To Issue about Historic Reconstruction of Art Collection of Tolstoys' in Odessa. Proceedings of the conference: The pages of Charity in Odessa. To the 100th anniversary of the accession of Count M.Tolstoy to the post of trustee of the Odessa City Public Library. (pp. 86–98). Odessa: Druk [in Ukrainian].
6. Hedroyts, A. (1999). Red Rose is the Symbol of Science. Delovaya zhizn', 3, 18–19 [in Ukrainian].
7. De-Ribas, A. (1913). Hryhory Hryhorievych Marazli. Old Odessa: Historic Essays and Memories. Odessa, 345–355 [in Ukrainian].
8. Lushchik, S. (1995). Home Museum. Aryupyna, L., Barkovskaya, A., Lushchik, S., Schurova T. (Comp.), Hryhory Hryhorievych Marazli – philanthropist and collector. (Sat.), (pp. 129 – 144). Odessa: OKFA [in Ukrainian].
9. Savitska, L. (2000). Odessa Art Life in the Early Twentieth Century. Art of Ukraine: Scientific Journal. (vol. 1), (pp. 85–97). Kyiv: Spalakh [in Ukrainian].
10. Sapak, N. (2000). M.A. Hedroytz in Mykolaiv. Ukrayins'ka kul'tura, 9–10, 32–33 [in Ukrainian].
11. Sapak, N. (2002). From the History of Art Museum Becoming of Southern Ukraine. The Issues of Culturology. (Issue 18). (pp. 120–127). K.: Vydavnychyj centr KNUKіM [in Ukrainian].
12. Satsky, A. (2002). Ancient Collections of Arkas' Family: IV Mykolaiv Regional Conference: History. Ethnography. Culture: New study. (pp.18-21). Mikolaiv: Atol [in Ukrainian].
13. Kolosova, N. (2013). European traditions of patronage in the history of culture of Ukraine. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv. Kyiv: Milenium, 3, 67-71 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.12.2017 р.